

СЪБИТИЕ В СЛАВИСТИЧНИЯ СВЯТ

Rumjana Pavlova. Ostslavische Heilige in südslavischen Kanontexten der Slavia Orthodoxa im 13. – 14. Jahrhundert. Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg, 2008, 322 S.

Книгата на Румяна Павлова е събитие в палеославистиката не само поради огромния, издирван в продължение на десетилетия изворов материал при непосредствена работа с ръкописите, а и благодарение на разнопосочните идеи, концепции, изводи и уточнения, поради аргументирано поднесените факти и мнения, някои от които смятани за неоспорими. Рефрен, който звучи навсякъде в книгата, е идеята за славянско единение при почитането на светите личности на славянското православие.

Тъй като е издадена в Хале, което до известна степен забавя запознаването с нея и ползването ѝ, ще си позволя да се спра по-подробно на нейното съдържание.

След труда на Р. Павлова за Петър Черноризец (Кирило-Методиевски студии, 9, 1994), в който въз основа на анализа на около 200 преписа на творбите му се доказва, че той е български книжовник от X в., може би цар Петър – синът на цар Симеон, това е не по-малко значимо и изключително полезно изследване. Представената информация се отличава с точност и прецизност. Съдържанието обхваща много повече въпроси, отколкото са заявени в заглавието – включен е целият пантеон от славянски светци от XIII–XIV в., показан е литургичният обмен, историята на славянското богослужение. Пред нас е истинска енциклопедия от разнообразни и впечатляващи данни. Р. Павлова обосновава мнението, че първоначалните сведения за почитането на източнославянски светци в писмеността на православните южни славяни се отнасят към XIII в., когато се появяват нови стимули за развитие на книжовността. През първата половина на столетието след завоюване на поклонническите им места са пренесени в столицата Търново мощите на редица български светци, които стават покровители на града и държавата. Българската църква утвърждава пантеона на своите светци. Забелязва се тенденция към културно единение на славянските народи и на този фон прославата на ранните източнославянски светци не е стихийен процес. Р. Павлова добре познава историята на Балканите. Анализирани са културно-историческата ситуация в православния юг в края на XII–първата половина на XIII в., както и репертоарът на източнославянските светци в южнославянските ръкописи от XIII–XIV в. Безспорни руски паметни са: на братята мъченици Борис-Роман и Глеб-Давид, на преподобния Теодосий Печерски, благоверния княз Мстислав-Феодор, равноапостолната княгиня Олга. По-нататък са данните за южнославянските светци в южнославянската писменост от XIII–XIV в. по паметници: в евангелията, апостолите, минеите, кондакара, в различни сборници. Авторката оборва тезата, че ако в един ръкопис или в неговия месецослов има сведения за източнославянски светци, то той е изцяло преписан от източнославянски ръкопис (вж. стр. 31). Необходимо е по-широко съпоставително лингвотекстологично изследване. Също така в книгата се обръща внимание на факта, че отбелязването на някои източнославянски светци и внасянето им в месецословите е в резултат на каноничен акт от началото на XIII в., с който на Балканите е осъществена редакция на южнославянските календари.

Специално място е отделено на Пролога – сборник от кратки жития с богослужебно предназначение, за чието проучване Р. Павлова има значителен принос. Проблемът за първоначалния славянски превод на обикновения Пролог е остро дискуссионен и нерядко обект на научни спекулации. В науката все още няма единно становище за времето и мястото на превода му. Има учени, които смятат, че

преводът е източнославянски, направен не по-късно от началото на XII в. Категорично е заключението на авторката, че анализът на четивата за руските паметни в състава на обикновения Пролог, както и на т.нар. „русизми“ поставят под съмнение източнославянския характер на превода, който е старобългарски и вероятно още по времето на цар Петър е преведена негова ранна редакция.

В Пролога (обикновен, прост, нестишен) източнославянските светци са представени най-добре. В книгата са включени 17 археографски единици. Правят се важни изводи за датировката, състава, съдържанието на ръкописите, тяхното разчитане, езиковите, палеографските, текстологичните и други особености, разгледани са редица теоретични въпроси, коригирани са изводи на Вл. Мошин (напр. на стр. 47), посочени са нормативните и ненормативните русизми в текстовете и т.н. Тук намират отражение дългогодишните изследвания на Р. Павлова върху Пролога, като някои нейни изводи са представени в уводната част на изданието „Станиславов (Лесновски) пролог от 1330 година“ (1999 г.), който съдържа четива за всички дни от календарната година. Р. Павлова поставя проблема за руските жития и паметни в южнославянските нестишни пролози. По-голямата част от четивата за източнославянските светци не се срещат в източнославянската книжнина. Според авторката в преводните текстове в южнославянските пролози не се откриват фонетично-правописни русизми, каквито би трябвало да има, ако те са преписвани от източнославянски ръкописи. Включените в отделните ръкописи тропари не са били в първоначалния състав на Пролога, който се е възприемал като отворена структура. Важна е констатацията, че традицията за разширяване на славянския нестишен (прост, обикновен) Пролог с поучителни съчинения е била позната в България, но е получила широко развитие на източнославянска почва.

Много ценни и приносни са коментарите за обикновения пролог върху материал от южнославянски ръкописи (стр. 57–68): например за названието на книгата и за наративната част в южнославянските преписи. Авторката посочва, че наименованието Пролог е характерно за българската и изобщо за южнославянската писмена традиция. Използването на думата Пролог в Търновския превод на Стишния пролог продължава местната традиция. И по-нататък: „Очевидно, был древнейший, времени царя Петра, перевод обыкновенного Пролога, состав которого возможно восстановить после дальнейших лингво-текстологических исследований, включающих и сравнения с греческим материалом“ (стр. 65). Също така южнославянските преписи на обикновения Пролог показват, че в тях има и четива, напр. учителни слова. При редактирането на Пролога на юг в началото–първата половина на XIII в. са включени паметни за св. Борис и Глеб, Теодосий Печерски, вероятно по-късно и за княз Мстислав и княгиня Олга.

Следващите страници от книгата са посветени на прославата на български, общославянски и сръбски светци в обикновения Пролог – в различни жанрови форми като тропари, проложни жития, четива за пренасяне на мощите, упоменания. Посочени са примери за политико-географска актуализация в обикновения Пролог през първата половина на XIII в. Р. Павлова изтъква, че в палеославистиката съществува широко разпространена хипотеза, че обикновеният Пролог в достигналите до нас южнославянски ръкописи е преписан от източнославянски източник. Тази хипотеза се основава на два факта: първо, че в южнославянските преписи на обикновения Пролог има паметни за храмови киевски празници и имена на източнославянски светци и второ, че там се срещат лексикални русизми (стр. 76). Материалът обаче показва, че в южнославянските преписи на Пролога няма паметни за киевски храмови празници. Картината на прослава на киевски светци в двете традиции на обикновения Пролог не потвърждава мнението за някакво буквално преписване. Отделни русизми в южнославянските ръкописни

Пролози са се запазили в четенето за Убийството на Глеб и в Житието на Мстислав, взети като текст от източнославянската писменост; в преводните текстове обаче русизми липсват. Подробни коментари за т.нар. лексикални русизми могат да се намерят и в споменатата вече уводна част на изданието на Станиславовия (Лесновски) пролог от 1330 г. На графико-ортографичните и на фонетичните русизми в запазилите се преписи на Пролога е посветена и четвъртата глава от големия труд на Р. Павлова „Петър Черноризец“.

Авторката подчертава, че през XIV в. с въвеждане на Йерусалимския типик е имало обратна санкция – изключване от южнославянските ръкописи на източнославянските светци поради ревизия на църковния календар (стр. 78).

Особено полезни са и трябва да бъдат подобаващо оценени Приложенията и таблиците (стр. 81–144). Първото приложение съдържа предисловието в обикновения Пролог по различни ръкописи. В Приложение 2 са включени тропари, жития и др. за южнославянски светци в запазени преписи на южнославянския Пролог. Събраният материал ще помогне на изследователите при работата им върху славянския култов пласт в обикновения Пролог и това ще ги избави от търсене на откъслечни сведения в отделни публикации. Тук са текстове за св. Петка Търновска, св. Йоан Рилски, св. Прохор Пшински, св. Арсений Сръбски, св. Сава Сръбски, св. Гавриил Лесновски, св. Цар Петър, св. Симеон Сръбски, св. Кирил учител Словенски, св. Методий, св. Стефан Урош, св. Ахилий Лариски, св. Йоаким Сарандапорски, св. Кирил и св. Методий, св. Йоан Поливотски. В Приложение 3 е намерил място различен по жанр материал, посветен на славянските светци от Синаксара на митрополит Киприан. Трите таблици представят българските, източнославянските и сръбските светци в преписите на обикновения Пролог. В тях подробно са отразени съответните дати, паметите, жанровите форми, Пролозите с памети, Пролозите без дата, Пролозите с дата, но без памети.

Втората част на труда започва със св. мъченици Борис-Роман и Глеб-Давид в ранната иконография според археологическите и писмените свидетелства. Авторката обръща внимание на политико-културната идея на Иван Асен II за славянско православно единение, намерило отражение и при оформянето на славянския светителски пантеон. Приведени са интересни исторически сведения във връзка със споменаването в източниците на факта, че майката на Борис и Глеб е българка. Авторката подчертава, че в българската и сръбската писменост прославата на Борис-Роман и Глеб-Давид е представена в месецословите на Евангелията, Апостолите и в други книги от XIII в., като южните славяни са възприели същите дати – 24 юли (житие), 2 май (пренасяне на мощите) и 5 септември (убийството на Глеб). Публикувано е житието на Борис-Роман и Глеб-Давид по ръкопис Увар 70, 24 VII, както и най-често срещащото се проложно житие за двамата мъченици по различни преписи. Образец за южнославянския съставител е било пространното Сказание за Борис и Глеб. Но като текст житието отсъства в източнославянската писменост и е било съставено на юг (стр. 156). Следват публикация на руското проложно житие в Пролог от 1383 г.; текстът за пренасяне на мощите и упоменаване на това събитие в южнославянски ръкописи; четенето за убийството на Глеб на 5.IX. по южнославянски преписи в съпоставка с най-стария източнославянски в Лобковския пролог от 1262 или 1282 г. (ГИМ, Хлуд 187), обнародван за първи път от авторката. Подробно са разгледани нормативните и ненормативните русизми при преписване на ръкописите на Юг. През XIII в. сред южните славяни се разпространява и Службата за светците Борис-Роман и Глеб-Давид. Наред с археографските данни е анализирана структурата на Службата. Издаден е най-пълният ѝ текст по сръбски служебен миней Хлуд 160 (първата публикация е също на Р. Павлова от 1988 г.), както и вечерни стихирни по ръкопис № 113 от НБКМ, кондак и икос по Хлуд 189, кондак и тропар

по ръкопис Пог 357.

На следващите страници е отделено място на св. Теодосий Печерски. Посочени са археографски сведения за него – упоменаване и житие в преписите на обикновения Пролог. Обект на специално внимание е южнославянското проложно житие на св. Теодосий, в което е използвано житието на Нестор, без то да е преписано в готов вид. Авторката с основание изтъква, че южнославянското житие като текст липсва в източнославянската писменост – аргумент, подкрепящ още веднъж извода, че то е дело на южнославянски (български) съставител, който е познавал съчиненията на Нестор и е имал добра подготовка. Също така в южнославянския текст на житието на св. Теодосий Печерски липсват русизми (стр. 213). То е публикувано по два южнославянски преписа на Пролога, издадени от авторката по-рано, и е съпоставено с руско проложно житие в Пролог от XIV в.

Света равноапостолна княгиня Олга, съпруга на княз Игор, чийто внук княз Владимир покръства Киевската държава, заема подобаващо място в книгата. Краткото житие на светицата според Р. Павлова се е разпространявало в източнославянската писменост преди XIV в. Това се доказва от неговия български препис в ръкопис от XIII в. (РНБ, № Q.п.I.63). Житието, известно в южнославянската писменост в единствен екземпляр, е преписано от древноруски ръкопис. За това говорят текстът и някои орфографично-езикови особености, които Р. Павлова специално разглежда. Авторката подчертава, че въпросът за местоположението на родния град на Олга – Плесковъ (Пльсковъ, Плѣсковъ), остава открит. Спорно е и времето и мястото на покръстване на княгиня Олга. Р. Павлова представя руското кратко житие на Олга по български препис в сборник Q.п.I.63 успоредно с текста в най-стария древноруски препис в Пролог от XIV в. (РГАДА, ф. 381, Тип. собр. № 173). Ранната българска писмена традиция е познавала тропар за св. Олга и проложно житие за нея. Паметта ѝ се отбелязва на Юг на 11 юни. Името и се появява в обикновения Пролог през XIII–XIV в. Авторката отбелязва 7 преписа на Проложното житие, които са ѝ известни (4 български и 3 сръбски, преписани от български ръкописи), отнасящи се предимно към XIV в. Р. Павлова публикува българското житие на княгиня Олга по Станиславовия (Лесновски) пролог от 1330 г., Погодинския пролог от 1339 г., Хлудовия пролог от XIV в., Пролог Рс 705 от НБС – Белград, Пролог АБАН 73 и Пролог на дяк Симон от 1560 г. (с изключение на последния всички са разчетени от авторката). Р. Павлова привежда солидни аргументи в полза на мнението, че Житието на Олга е възникнало в българската писменост през първата половина на XIII в. Възможно е една от причините за особеното внимание към княгиня Олга да са сведенията за българския ѝ произход, напр. в два руски ръкописа: в сборник от ГИМ, Увар 206 и в Новгородски летопис от XVII в.

Свети благоверен княз Мстислав (1076–1132), най-големият син на Владимир Мономах, е бил велик княз от 1113 до 1125 г. На житието на княз Мстислав се отделя голямо внимание на Юг, като то е запазено почти във всички южнославянски преписи на Пролога, а също и в Служебен Миней за април от ГИМ, Хлуд 154. Според текста и езиковите данни руското житие на княз Мстислав е било заето от южните славяни в готов вид. То се публикува по 10 южнославянски преписа, от които 4 български, 1 руски – в Пролози и по Служебен миней за април, сръбски ръкопис от XIV в. Много полезни са и сведенията за книжовните контакти между православния славянски Юг и Киев през XIII в. В книгата неведнъж се подчертава, че в политическо, църковно и културно отношение XIII в. е изключително важен период за православните южни славяни.

Свети равноапостолен княз Владимир заема Киевския престол през 980 г., както е прието да се смята, през 988 г. покръства Киевска Рус, а умира през 1015 г. Въпросът за времето на неговото канонизиране е спорен. Името му е известно на южните славяни от текстовете за Борис-Роман и Глеб-Давид. Заслугата на Р. Павлова е, че разчита и публикува житието на княз Владимир по български препис в ръкописен фрагмент Q.п.163 от XIII в. \там е поместено и житието на светите варязи-мъченици баща и син, убити в Киев\ и по древноруски препис от същия век в Пролог от РНБ, F.n.I.47.

В края на книгата не е обособено някакво специално обобщаващо заключение, защото този високо професионален труд, ориентиран към широка научна аудитория, още повече, че е написан на руски език, трябва да има продължение. Необходимо е да се подчертае, че такъв труд за първи път се появява в славистиката. Всяка негова част е отделно изследване. Въвежда се в научно обръщение нов, изключително интересен, аргументирано поднесен и стойностен за палеославистиката материал, който тепърва ще бъде оценяван подобаващо и ще помогне при решаването на проблеми, обект на научни спекулации. Изданието ще даде съществен тласък в проучването на средновековната славянска книжнина и ще служи на поколения специалисти от най-различни области. Освен всичко друго книгата е и едно увлекателно четиво.

ЦЕНКА ДОСЕВА